

ביקורת

בין היברים לבין טראומה

יחיעם ויץ

יואב גלבר, רהב: דרכה של ישראל אל מלחמת יום הכיפורים
1970-1973, כנרת, זמורה, דביר – מוציאים לאור בע"מ, מודיעין
2021, 652 עמודים.

יואב גלבר, פרופסור אמריטוס של אוניברסיטת חיפה, הוא מבכירי ההיסטוריונים העוסקים בקורות התנועה הציונית, היישוב העברי בתקופת המנדט ומדינת ישראל. הוא כתב לא מעט ספרים – רובם עבי כרס – שעוסקים במגוון נושאים: ההתנדבות של בני הארץ לצבא הבריטי במלחמת העולם השנייה; השאלה המטרידה מדוע פורק הפלמ"ח; קליטת ה"יקים" – יהודי מרכז אירופה – ב'מולדת חדשה' – ארץ ישראל ותולדות המודיעין בתולדות היישוב ובשנים הראשונות של מדינת ישראל.

בשנים האחרונות גלבר התמקד בתקופה מרתקת וגורלית בתולדות המדינה והחברה הישראלית – ששת השנים שבין מלחמת ששת הימים, שהתחוללה ב-1967, ו מלחמת יום הכיפורים, שהתחוללה ב-1973. הוא כתב שלושה ספרים על תקופה זאת: הראשון הוא **ההתשה – המלחמה שנשכחה** (הוצאת דביר, 2017) שעניינו מלחמת ההתשה שהתחוללה לאורכה של חזית תעלת הסואץ, בעיקר ממרץ 1969 ועד אוגוסט 1970. היא נשכחה כי היא לא הייתה מלחמה הרואית ומהוללת כמו מלחמת העצמאות, 'מגש הכסף' שהעניק לנו את ריבונותנו, או מלחמת ששת הימים. היא הייתה מלחמה אפורה – מלחמת חפירות עקובת דם בנוסח מלחמת העולם הראשונה. הספר השני, **הזמן הפלסטיני – שלוש השנים שבהן ישראל הפכה כנופיות לעם** (הוצאת דביר, 2018) עוסק בניסיונות של ממשלות ישראל, בראשות לוי אשכול וגולדה מאיר, לפתור את 'השאלה הפלסטינית', שהיו במידה רבה תמימים וגם פתטיים. הספר מתמקד בשנים שאחרי מלחמת ששת הימים – מ-1967 ועד ספטמבר 1970 – החודש שבו התחוללה הדרמה הגדולה בממלכת ירדן הידועה בשם 'ספטמבר 1970 השחור' ובקרע שיצרה בין בית המלוכה ההאשמי בירדן לבין אש"ף ומנהיגו יאסר ערפאת.

את ספרו השלישי מקדיש גלבר לתקופה שבין הפסקת האש בחזית המצרית שנחתמה באוגוסט 1970 ושהביאה לסיומה של מלחמת ההתשה לבין פרוץ מלחמת יום הכפורים, באוקטובר 1973, תקופה בת שלוש שנים. הספר נפתח בעדות אישית מימי מלחמת יום הכיפורים עת גלבר הצטרף לגדוד הצנחנים 890, שמפקדו היה סא"ל יצחק מרדכי שבמהלך השנים הגיע לדרגת אלוף, והיה למפקד פלוגה ג' בגדוד בעקבות נפילת מפקדה אהרן מרגל ז"ל בקרב המר בחווה הסינית. בדצמבר 1973 הוקמה 'וועדת אגרנט', שהייתה וועדה ממלכתית שחקרה את הימים הראשונים הקריטיים של המלחמה, וגלבר מונה ל'עוזר מדעי לוועדה'. הוא כותב בהערכה רבה על תקופה זו בה זכה ל'עבוד במחיצתם של חמישה אנשים משכמם ומעלה, [אך] אין זה אומר שלא טעו או שלא היו להם חסרונות'. מבחינתו הייתה העבודה בוועדה 'שער כניסה יחיד במינו לקריירה מחקרית של היסטוריון'. ניתן לראות את התייחסותו בספר לעבודתו בוועדה כסוג של סגירת מעגל – כיובל שנים אחרי הוועדה גלבר חוזר לנושאים ולמסמכים שטיפל בהם בתפקידו בוועדה.

הטענה העיקרית שגלבר מציג בספרו היא שתוצאות המלחמה 'לא נבעו ממחדל ערב פרוץ המלחמה אלא משורה ארוכה של תפיסות, קונספציות, מעשים ומחדלים מודיעיניים, צבאיים ומדיניים'. הכשל העיקרי נבע מתחושת הרהב, ההיכרס שהיה תוצאת הניצחון המזהיר ואולי המזהיר מדי במלחמת ששת הימים. הרהב פרי הניצחון עמד ביסוד הגורמים שהביאו לכישלון של המלחמה הבאה: הזלזול בחייל הערבי שדימויו נוצר 'ביום השביעי של מלחמת ששת הימים בדמות הבורחים בסיני והשבוים בעתלית' (מקום מחנה שבויי המלחמה). בראיון בהארץ טען המחבר ש'אירועי היומיים לפני המלחמה מבטאים בתמצית מזוקקת את מחלותיו של הצבא בשש השנים שקדמו למלחמה'¹.

הראייה הסטראוטיפית של החייל העלוב שבורח בלי נעליים הייתה נורת האזהרה הראשונה שנדלקה. הנורה השנייה הבהבה רק חודשים ספורים אחרי המלחמה, במרץ 1968 במבצע כראמה שנכשל בגלל 'שיכרון הכוח שאחז את הצבא'.

הנורה הבאה – השלישית – נדלקה בימי מלחמת ההתשה, שהייתה רחוקה מניצחון מזהיר של צה"ל. המחבר מדגיש שנסיונות מלחמה זאת היו יכולות אולי להביא את החברה הישראלית להתפכחות מן ההיכרס שהשתלט עליה בעקבות מלחמת ששת ימים, אך בפועל הייתה השפעתה הפוכה כי רוב הישראלים פירשו את תוצאותיה של המלחמה כהישג משמעותי. הם ראו אותה כעוד הישג אחרי מלחמת ששת הימים – 'צה"ל מצא תשובות הולמות ליוזמות, ובאמצעות הפצצות העומק כפה על המצרים הפסקת אש שכן היא חששה להתמוטטות המשטר'. גלבר כתב דברים קשים ביותר על כך: פולחן צה"ל, שהתפתח בעקבות מלחמת ששת הימים 'הקשה על הציבור להודות בקוצר ידו של צה"ל, ובוודאי של חיל האוויר'. החברה הישראלית ניסתה להתעלם מהמלחמה ומתוצאותיה ומקורבנותיה

1 עופר אדרת, פרופ' יואב גלבר טוען שהדגש על הכשל המודיעיני מכסה על ריקבון רחב יותר, הארץ, 15.9.2021.

הרבים – עדות להתעלמות זאת הייתה שרק ב־2003, אחרי שנות דור, ממשלת אריאל שרון החליטה להעניק ללוחמיה אות מבצעי ובכך ישראל הרשמית הכירה במלחמת ההתשה. מדובר בנורה הרבה יותר משמעותית מהנורה הקודמת – מלחמת ההתשה הנשכחת הייתה נקודת צומת בדרך למלחמה הבאה שלא נשכחה.

הזלזול בערבים וחוסר היכולת להבין ולהפנים את השינויים שהתחוללו בתפיסת עולמם בעקבות תבוסת 1967 באה לידי ביטוי בשני מרכיבים מרכזיים. הראשון היה היחס כלפי אנואר סאדאת שהיה לנשיאה של מצרים לאחר שב־28 בספטמבר 1970 מת נשיא מצרים עבדול אל־נאצר, והוא בן 52 שנים בלבד. אחרי מותו שר הביטחון משה דיין ביקש להעריך את פועלו ומקומו ההיסטורי בעולם הערבי שהיה מרכזי. על פי התובנה המקורית שהציג דיין, מעבר להצלחותיו ולכישלונותיו ההערכה לנאצר צריכה הייתה להתבסס על העובדה ש 'אצל הערבים צריך היה...למדוד דברים לא רק לפי ההישגים – או העדרם – אלא גם לפי השאיפות' ויש לשפוט אותו 'לפי השאיפות שהנחיל ובראשן השאיפה לאחדות העולם הערבי'. דיין הדגיש שניסיונותיו לאיחוד אמנם כשלו, 'אבל הוא נשאר כתובת ואוטוריטה לעולם הערבי כולו'.

יורשו של נאצר, אנואר סאדאת, היה חבר קבוצת הקצינים שביצעה את ההפיכה והודחה את המלך פארוק בקיץ 1952. הוא היה בן גילו של נאצר וכיהן כסגנו מדצמבר 1969.² המודיעין האמריקני הכיר בכך שהיה יורש לגיטימי לנאצר, אך תיאר אותו כדמות 'ללא כריזמה ועם רזומה לא מרשים'. הודגש שהוא חסר אוטוריטה, בניגוד לנאצר שהיה בעל אוטוריטה וכריזמה בולטות ביותר.

גלבר מציין שהתדמית של סאדאת בישראל הייתה אף יותר גרועה מתדמיתו בעיני האמריקאים. הוא נתפס כחסר כוח פוליטי וראיה זו של הממסד הישראלי השתקפה בעיתונות הישראלית. לדוגמא, בכתבה במעריב הוא תואר 'כבובה המופעלת על ידי עלי צברי, כלומר ברית המועצות'. בחירת סאדאת היא 'ניצחון לסיעתו של עלי צברי (כי הוא)...רואה באנואר סאדאת מחסום לגורמים פרו־מערביים' במצרים.³ משה דיין התייחס אליו בזלזול מופגן בישיבת מטכ"ל שערכה באוקטובר 1970 באמרו ש'אני לא מציע לראות בו כפיגורה פרמננטית (קבועה). הוא בהחלט לא סוף פסוק...'

הערכתו של דיין ושל הממסד הביטחוני הישראלי בכלל התבססה על הערכתו של המזרחן פרופ' שמעון שמיר. בסקירה שכתב עליו עבור אמ"ן, הקטין את המותו והציגו באור מגוחך: 'רמתו האינטלקטואלית נמוכה, הוא צר אופקים, חסר מחשבה פוליטית עצמאית, מדינאי ללא גוון מיוחד משלו...הוא מוערך כבור, חסר כישרון ובלתי מסוגל לתרום תרומה משלו לניהול המדיניות'.

2 שניהם נולדו באותה שנה – שנת 1918.

3 ירו של עלי צאברי על העליונה בשלב הראשון שלאחר נאצר, מעריב, 13.10.1970; עלי צברי כיהן

כסגן הנשיא נאצר בשנים 1965-1968.

גם לאחר שסאדאת ביסס את שלטונו המשיכו לראותו בישראל כמנהיג חלש שלא מסוגל לקבל החלטות גורליות בנוגע לארצו מצרים וליחסיה עם ישראל. משה דיין זלזל במופגן בנאומיו של סאדאת שאותם נשא בשנת 1971, שנת נשיאותו הראשונה, ושבהם הצהיר ש'אנו מגיעים לשלב המכריע בהיסטוריה של האומה הערבית, שהוא שנת 1971'. דיין, שכנה אותו בלגלוג 'נואם לכול עונה ולכול צורך', הציע 'לא לקחת יותר מדי ברצינות את הנאומים של סאדאת, לא הטובים ולא הרעים, לא את הבטחת השלום ולא האולטימטומים'. יחסה של ראשת הממשלה גולדה מאיר לסאדאת,⁴ שראיית עולמה הייתה פשטנית, היה סטראוטיפי לחלוטין. היא הגדירה אותו כצורך ישראל מובהק וטענה בתוקף ש'סאדאת אינו רוצה בשלום אלא בהחזרת סיני ועזה כצעד ראשון בדרך להשמדת ישראל'. מטרתו האמיתית היא לא לשאת ולתת עם ישראל, אלא להכתיב לה את תנאיו: פינוי השטחים, וחזרה לגבולות החלוקה מ-1947. מאיר לא הייתה מסוגלת להבין כלל את מורכבותו וגם לא את גדולתו של הנשיא המצרי שירש את נאצר.

אבל הסתבר שסאדאת הפך למנהיג בעל ראייה מקיפה ורחבה שמוכן היה לקחת סיכונים בכדי להגשים את מטרותיו במלחמה וגם בשלום. גלבר מציין שסאדאת שקל לפתוח במלחמה נגד ישראל כחלק מאסטרטגיה ארוכת טווח ושכבר באוקטובר 1972, כשנה לפני פרוץ המלחמה, סאדאת החליט שמצרים חייבת להתחיל לתכנן ולהכין את המלחמה בקצב מהיר ומוגבר. חלק ניכר מחברי המטכ"ל של הצבא המצרי חשש מפתיחת המלחמה והסתייג מהחלטת הנשיא ותגובתו הייתה מהירה וחד-משמעית: 'בתוך יומיים הוא הדיח את כול המסתייגים ומינה במקומם אחרים שקיבלו את עמדתו'. מדובר אפוא במנהיג שמסוגל להגשים את מטרותו ולפעול בעוצמה רבה.

למרות זאת ההנהגה המדינית הישראלית ומפקדי צה"ל היו משוכנעים בעיוורונם שמצרים – וגם סוריה – נרתעו ממלחמה לנוכח העלינונות של ישראל – עוד עדות לרהב הישראלי שבא לעולם כתוצאת מלחמת ששת ימים. מפקדי אגף המודיעין של צה"ל – האורים והתומים של מודיעין הישראלי – טענו והאמינו שבגלל ההרתעה שייצר צה"ל המלחמה תפרוץ לא בשנת 1973 אלא כמה שנים אחרי זה – בשלהי 1975 ואולי אף מאוחר יותר. תחושת עוצמת ההרתעה הייתה רכיב מרכזי בהערכה שהסיכוי של פריצת המלחמה היא 'בסבירות נמוכה', מושג בעייתי שהיה כה קשור למחדלי המלחמה.

גלבר מדגיש בספרו שבשנת 1973, שנת המלחמה, הייתה הערכה ברורה שלא תהיינה מלחמה כי הערבים לא מתכוונים ולא יכולים לפתוח במלחמה נגד ישראל. גלבר מביא שני סימנים לאווירת השאננות ששררה בישראל ובצבאה צה"ל.

הסימן הראשון היו הדיונים על קיצור שירות החובה, שהתחילו כבר בקיץ 1972. הממשלה דנה בנושא ביולי 1973, זמן קצר לפני המלחמה, והחליטה לקצר את שירות החובה בשלושה חודשים. גלבר מציין ש'החלטה פורשה, ובצדק, כאילו לא נראית מלחמה

4 גולדה מאיר כיהנה כראשת הממשלה במרץ 1969 ועד יוני 1974.

באופק' (עמ' 473). הסימן השני היה החילופים הנרחבים בצמרת צה"ל שהתקיימו באביב ובקיץ 1973: במאי 1973 האלוף בני פלד מונה למפקד חיל האוויר במקום האלוף מוטי הוד; ביולי 1973 האלוף שמואל גונן (גורודיש) מונה לאלוף פיקוד הדרום במקום אריאל שרון, מינוי שהתברר כשגוי והרה גורל. בנוסף נערכו עוד חילופים ברמת המטכ"ל⁵ שיצרו תחושה שמלחמה אינה צפויה בעתיד הקרוב. תהליך החילופים תרם לחיזוק תחושת השאננות בציבור ובצבא.

המחבר כתב דברים נוקבים על האוירה ששררה בחברה הישראלית ערב המלחמה. היא 'חיה בבוועה, רגועה ושאננה, וטרדותיה העיקריות היו פנימיות: בחירות,⁶ שטחים, יחסי ופערים חברתיים. מדי פעם עלה על הפרק מטרה ביטחונית בדמות פעולת טרור או כישלונה של פעולה ישראלית נגד ארגוני המחבלים'. הביטחון התחיל להתערער בצמרת המדינית והצבאית רק ב-5 באוקטובר 1973 אך לא הספיק לחלחל אל הציבור. למחרת, ביום כיפור אחרי הצהריים, הישראלים 'מצאו את עצמם בעיצומה של מלחמה כוללת וקשה. המעבר החד והחרף משאננות למלחמה היכה את החברה הישראלית בהלם'. עד היום, מעט יוכל שנים, ניתן לאתר את ההשפעות של הלם זה.

נקודת התורפה של ספר זה הוא שאינו מספיק ידידותי מבחינת הקורא – הוא ארוך עד מאוד ועמוס בפרטי פרטים. אך מעבר לכך יואב גלבר, שעשה שימוש במגוון רחב של תיעוד מארכיונים בישראל ובארצות הברית, הצליח לתאר באופן רציני ושיטתי את התהליך – העגום והמקומם – שבסופו ישראל נמצאת עצמה נלחמת במלחמה שכלל לא רצתה. ניתן לראות את ספרו החדש של גלבר כתרומה מהותית ואף פורצת דרך במחקר שעוסק בתקופה שבין שתי המלחמות שמשמעויותיה ולקחיה רלוונטיים הן להבנתנו את העבר והן בבואנו לנתח את ההווה שבו אנו חיים ופועלים.

5 למשל האלוף יונה אפרת מונה לאלוף פיקוד המרכז, במקום האלוף רחבעם זאבי (גנדי).

6 הבחירות לכנסת השמינית היו אמורות להתקיים בשלהי אוקטובר 1973. בפועל הן נערכו יותר מאוחר – ב-31 בדצמבר 1973.

